

Antonio Iturbe

*De bibliothecaresse van
Auschwitz*



ISBN 978-90-225-6643-5

ISBN 978-90-6023-682-2 (e-book)

NUR 302

Oorspronkelijke titel: *La bibliothecaria de Auschwitz*

Oorspronkelijke uitgever: Editorial Planeta, Barcelona

Vertaling: Joke Mayer

Omslagontwerp: Will Immink Design

Omslagbeeld: Jill Battaglia | Arcangel Images

Zetwerk: Steven Boland

De vertaler heeft voor citaten van bestaande werken gebruik gemaakt van de volgende boeken: Jaroslav Hašek, *De lotgevallen van de brave soldaat Švejk*, vertaling Roel Pieters, Pegasus 2010; Alberto Manguel, *Bibliotheek bij nacht*, vertaling Ton Heuvelmans. Ambo | Anthos 2007; Thomas Mann, *De Toverberg*, vertaling van Hans Driessen, Arbeiderspers 2013; H.G. Wells, *Een korte geschiedenis der wereld*, vertaling C.F. van der Horst, N.V. Ontwikkeling 1926.

© 2012 Antonio G. Iturbe en Editorial Planeta, S.A.

© 2013 Voor de Nederlandse taal Meulenhoff Boekerij bv, Amsterdam

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Aan Dita Kraus

Tijdens zijn bestaan huisvestte blok 31 (in vernietigingskamp Auschwitz) zeker vijfhonderd kinderen, samen met een aantal gevangenen die waren aangesteld als 'adviseur', en ondanks de strenge bewaking was er tegen alle verwachtingen in ook een clandestiene kinderbibliotheek. De bibliotheek was minuscule: ze bestond uit acht boeken, waaronder *Een korte geschiedenis der wereld* van H.G. Wells, een Russisch schoolboek en een boek over analytische meetkunde. [...] Tegen het einde van de dag werden de boeken, samen met andere waardevolle voorwerpen zoals medicijnen en voedselresten, toevertrouwd aan een van de oudere meisjes, wier taak het was ze iedere avond op een andere plek te verstoppen.

ALBERTO MANGUEL, *De bibliotheek bij nacht*

Wat literatuur doet, is hetzelfde als een lucifer in de nacht op een open vlakte. Een lucifer geeft nauwelijks licht, maar laat ons zien hoe groot de duisternis eromheen is.

JAVIER MARIAS, vrij naar Faulkner

1

Auschwitz-Birkenau, januari 1944

Die officieren in hun zwarte uniform die de dood met de onbewogenheid van een doodgraver benaderen, weten niet dat Alfred Hirsch daar, op de donkere, drassige kleigrond waarin alles wegzakt, een schooltje heeft opgericht. Zij weten het niet, en dat moet ook zo blijven. In Auschwitz-Birkenau is een mensenleven niets waard; het heeft zo weinig waarde dat er al niemand meer wordt gefusilleerd, want een kogel is meer waard dan een mens. Nu zijn er gemeenschappelijke ruimtes waarin Zyklon-gas wordt gebruikt, dat is goedkoper omdat er met één enkel blik gas honderden mensen gedood kunnen worden. De dood is een industrie geworden die alleen rendabel is als je met grote hoeveelheden werkt.

De leslokalen in de houten barak worden gevormd door kruiken die in kringen opgesteld staan. Muren zijn er niet, evenmin als schoolborden, dus de leraren tekenen gelijkbenige driehoeken, accents circonflexes en zelfs de loop van de rivieren in Europa met hun vinger in de lucht. Zo zijn er een stuk of twintig kringetjes die zo dicht op elkaar staan dat de leraren fluisterend les moeten geven om te voorkomen dat het verhaal van de tien plagen van Egypte het zachte gebrom van de tafels van vermenigvuldiging overstemt.

Sommigen dachten dat het niet mogelijk was en vonden Hirsch gek of naïef. Hoe kun je in een gruwelijk vernietigingskamp waar alles verboden is, kinderen les geven? En dan glimlachte hij. Hirsch

kon zo mysterieus glimlachen, alsof hij iets wist wat anderen niet wisten.

Het maakt niet uit hoeveel scholen de nazi's sluiten, antwoordde hij. Steeds wanneer iemand ergens een verhaal gaat staan vertellen en er wat kinderen komen luisteren, is er weer een nieuwe school bij gekomen.

Plotseling gaat de deur van de barak open en rent Jakopek, een assistent van de bewakers, naar de kamer van *Blockältester* Hirsch. Er vallen korreltjes vochtige klei van zijn klompen en de behaaglijke luchtbel van geborgenheid van blok 31 spat uiteen. Vanuit haar hoekje kijkt Dita Adlerova gebiologeerd naar de minuscule korreltjes klei. Misschien stelt het niets voor, maar ze bezoedelen alles met werkelijkheid, net zoals een inktdruppel een hele kom melk kan bezoedelen.

‘Zes, zes, zes!’

Dat is het teken dat de ss-bewakers naar blok 31 komen, en meteen is de hele barak in rep en roer. In de vernietigingsmachinerie van Auschwitz-Birkenau, waar de ovens dag en nacht in bedrijf zijn met lichamen als brandstof, is blok 31 een rariteit. Of eerder een afwijking. Een succes van Fredy Hirsch, die voorheen een eenvoudige jeugdtrainer was en nu een atleet die het op de hindernisbaan van Auschwitz opneemt tegen de grootste levensverdelger aller tijden. Hij was erin geslaagd de Duitse kampautoriteiten ervan te overtuigen dat de ouders van B1b hun werk beter konden doen als de kinderen in een aparte barak werden beziggehouden. Kamp B1b, dat ‘familiekamp’ werd genoemd omdat in de rest van het kamp kinderen net zo zeldzaam waren als vogels. In Auschwitz zijn geen vogels, die worden geëlektrocuteerd door het schrikdraad van de omheiningen.

De kampcommandant had het idee van een kinderbarak goedgekeurd – misschien had hij zoiets zelf ook al in gedachten – onder voorwaarde dat er alleen gespeeld werd. Elke vorm van onderwijs was streng verboden.

Hirsch steekt zijn hoofd om de deur van de kamer die hij als blokoudste heeft gekregen en hoeft verder niets te zeggen tegen de assistenten en de leraren, die hem afwachgend aankijken. Hij geeft

een haast onzichtbaar hoofdknikje. Zijn blik is dwingend. Hij doet altijd wat hij moet doen en verwacht dat ook van anderen.

De lessen worden afgebroken en gaan over in onbeduidende liedjes in het Duits of in raadspelletjes zodat het lijkt of alles in orde is wanneer de Arische wolven hun opwachting maken. Normaal gesproken gaat het om een routinecontrole door een patrouille van enkele soldaten en meestal blijven ze bij de deur staan. Dan kijken ze even naar de kinderen, applaudisseren soms zelfs na een liedje of strijken een kind over het hoofd en gaan dan snel verder met hun ronde.

Maar Jakopek voegt nog iets toe aan het gewone noodsein.

‘Inspectie! Inspectie!’

Inspectie is een heel ander verhaal. Dan moeten ze in het gelid gaan staan terwijl de barak wordt doorzocht. Soms worden de kleinsten apart genomen en ondervraagd met de bedoeling om ze informatie te ontfutselen. Maar de kinderen hebben nooit iets losgelaten. Ook de allerjongsten begrijpen meer dan hun snotterige snuitjes doen vermoeden.

Iemand sist: ‘De Priester!’ De ruimte vult zich met geschrokken gemompel. Dat is de bijnaam van een onderofficier van de ss (een *Oberscharführer*) omdat hij net als een priester zijn handen altijd verborgen houdt in de mouwen van zijn uniformjasje, hoewel het enige geloof dat hij belijdt dat van de wreedheid is.

‘Kom op, snel! Juda, vooruit! Zeg: “Ik zie ik zie wat jij niet ziet...!”’

‘Wat zie ik dan, meneer Stein?’

‘Maakt niet uit! In godsnaam, jongen, zeg dan wat!’

Twee leraren kijken angstig op. Ze hebben iets in hun handen wat streng verboden is in Auschwitz en als ze ermee gesnapt worden kunnen ze ter dood veroordeeld worden. Maar met die voorwerpen die zo gevaarlijk worden gevonden dat op het bezit ervan de hoogste straffen staan, kun je niet schieten, steken, snijden of slaan. Waar deze meedogenloze bewakers van het Derde Rijk zo bang voor zijn, zijn gewoon een stel boeken: oude boeken zonder omslag die bijna uit elkaar vallen, waar pagina’s uit ontbreken. Maar de nazi’s zoe-

ken, vinden en verbieden ze, ze zijn er volkomen door geobsedeerd. Alle dictators, tirannen en onderdrukkers van de geschiedenis, of ze nu Arisch, zwart, oosters, Arabisch, of Slavisch waren, wat voor huidskleur ze ook hadden, of ze nu de revolutie van het volk, de privileges van de adel, Gods geboden of de strenge militaire discipline verdedigden, wat voor ideologie ze ook aanhingen... één ding hadden ze gemeen: de fanaticke jacht op boeken. Want die vormen een groot gevaar, ze zetten aan tot denken.

De kinderen zitten in hun groepjes te neuriën in afwachting van de bewakers, maar één meisje verstoort de harmonie van de altijd zo vreedzame kinderbarak en begint wild tussen de krukken door te rennen.

‘Dita! Ga terug naar je plaats!’

‘Wat doe je? Ben je niet goed snik?’ schreeuwen ze tegen haar.

Een leraar grijpt haar bij de arm om haar tegen te houden, maar ze maakt zich los en rent buitelend door, juist op het moment dat ze allemaal rustig moeten blijven om niet op te vallen. Ze klimt op een muurtje van ongeveer een meter hoog dat de barak in de lengte in twee helften verdeelt en komt met een plof aan de andere kant neer. Ze gaat nog harder rennen en stoot een lege kruk omver, die met zo’n oorverdovend lawaai over de grond rolt dat iedereen verstijft.

‘Ben je soms gek geworden?! Zo verraad je ons allemaal!’ schreeuwt een rood aangelopen mevrouw Krizková. Achter haar rug om noemen de kinderen haar ‘mevrouw Lubbervel’. Zij weet niet dat het meisje waartegen ze loopt te schreeuwen die bijnaam heeft verzonnen. ‘Ga achterin bij de assistenten zitten, stom kind!’

Maar ze luistert niet, ze blijft als een dolle rondrennen zonder zich iets van de afkeurende blikken aan te trekken. Veel kinderen kijken gefascineerd toe hoe ze met die in gestreepte wollen kousen gestoken spillebenen rondrent. Ze is heel dun maar ziet er niet ziekelijk uit, en ze heeft halflang kastanjebruin haar dat heen en weer zwiept terwijl ze als een tornado tussen de groepen door raast. Dita Adlerova loopt tussen de mensen door maar is toch alleen. We zijn altijd alleen.

Al zigzaggend bereikt ze het midden van de barak en komt ze al struikelend in een groepje terecht. Ruw schuift ze een kruk opzij; een klein meisje valt op de grond.

‘Hé, doe eens normaal!’ schreeuwt het meisje vanaf de grond naar Dita.

De lerares uit Brno kijkt verbaasd naar de jonge bibliothecaresse die buiten adem voor haar staat. Zonder iets te zeggen grist Dita het boek uit haar handen, waarna de lerares zich ineens een stuk lichter voelt. Wanneer ze haar even later wil bedanken, is Dita alweer met grote passen verder gerend. Het zal niet lang meer duren voordat de nazi's eraan komen.

Ingenieur Marody, die het tafereel heeft gadeslagen, staat haar al op te wachten. Snel geeft hij haar het algebraboek alsof het een estafettestokje is. Dita rent als een bezetene op de assistenten af, die achter in de barak staan en doen alsof ze aan het vegen zijn.

Ze is nog maar halverwege als ze merkt dat de stemmen in de groepjes even stokken, als een kaarsvlam die begint te flakkeren wanneer het raam opengaat. Ze hoeft niet om te kijken om te weten dat de deur open is en de ss-bewakers naar binnen komen. Meteen laat ze zich tussen een groepje jongere meisjes vallen. Ze stopt de boeken onder haar jurk en kruist haar armen over haar borst om te voorkomen dat ze eronderuit vallen. De meisjes werpen steelse blikken op haar, terwijl de nerveuze lerares de kinderen met een korte beweging van haar kin een teken geeft dat ze door moeten gaan met zingen. Bij de ingang van de barak blijven de ss'ers nog even staan kijken en dan klinkt een van hun favoriete kreten.

‘Achtung!’

Het wordt stil. De liedjes en het ‘ik zie ik zie wat jij niet ziet’ verstommen. De bewegingen bevriezen. In die stilte is echter heel duidelijk te horen dat iemand de Vijfde Symfonie van Beethoven fluit. De Priester is een onverschrokken sergeant, maar nu lijkt zelfs hij een beetje zenuwachtig omdat degene die hij bij zich heeft nog angstaanjagender is.

‘God, sta ons bij,’ hoort Dita de lerares fluisteren.

Voor de oorlog speelde Dita's moeder piano, daarom herkent

ze Beethovens muziek meteen. Ze bedenkt dat ze deze manier van fluiten, met die melomanische precisie, al eens eerder heeft gehoord. Dat was nadat ze drie dagen lang zonder eten en drinken opeengepakt in de goederenwagon hadden gezeten waarmee ze uit Theresienstadt waren gekomen. Daar hadden ze vier jaar gewoond nadat ze uit Praag waren gedeporteerd. Het was al nacht toen ze in Auschwitz-Birkenau aankwamen. Nooit zal ze het geknars van de metalen wagondeur vergeten. Nooit zal ze de eerste hap ijskoude lucht vergeten die rook naar verschroeid vlees. Nooit zal ze dat verblindende licht vergeten, dat in de nacht extra fel leek en waardoor het perron er als een helverlichte operatiekamer uitzag. Dan de bevelen, de klappen met de kolven van geweren tegen de wagons, de schoten, het fluiten, het schreeuwen. En in al die verwarring die symfonie van Beethoven, haarzuiver en dodelijk kalm gefloten door een kapitein, een *Hauptstormführer* die zelfs door de ss'ers werd gevreesd.

Die dag liep de officier vlak voor Dita langs, en zij zag zijn onbespelijk uniform, zijn witte, brandschone handschoenen en het IJzeren Kruis op zijn jasje; een onderscheiding die alleen in oorlogen wordt toegekend. Bij een groepje moeders met kinderen bleef hij staan en met zijn gehandschoende hand gaf hij een van de kleintjes een vriendelijk schouderklopje. Hij glimlachte zelfs. Toen wees hij een tweeling van veertien aan, Zdenek en Jirka, en een korporaal haalde hen meteen uit de rij. De moeder greep de bewaker bij zijn jasje, knielde neer en smeekte hem haar zoons niet mee te nemen. De kapitein kwam ijsig kalm tussenbeide.

‘Ze zullen nergens zo worden behandeld als bij oom Josef.’

En in zekere zin was dat ook zo. Niemand in heel Auschwitz krenkte de tweelingen die dokter Josef Mengele verzamelde voor zijn experimenten ook maar een haar. Niemand zou ze behandelen zoals hij, met zijn gruwelijke genetische experimenten waarmee hij onderzocht hoe Duitse vrouwen tweelingen konden baren om zo het aantal Arische geboorten op te schroeven. Het meisje herinnert zich Mengele die met de kinderen aan zijn hand wegliep, terwijl hij onverstoorbaar bleef fluiten.

Dezelfde melodie die nu in blok 31 klinkt.

Mengele...

De deur van de kamer van het hoofd van blok 31 gaat licht piepend open en Blockältester Hirsch komt quasi verheugd uit zijn kamertje. Hij salueert naar de officier en slaat zijn hakken hard tegen elkaar. Daarmee toont hij niet alleen respect voor de superioriteit van de militair, maar ook zijn strijdlustige, onverschrokken houding. Mengele keurt hem amper een blik waardig; hij is afwezig en blijft met zijn handen op de rug fluiten, alsof hij met het hele gebeuren niets te maken heeft. De sergeant, of de Priester, zoals hij door iedereen genoemd wordt, speurt met zijn bijna doorschijnende ogen de barak af, nog steeds met zijn handen in de mouwen van zijn uniformjasje, die langs zijn lichaam neerhangen, vlak bij de holster van zijn pistool.

Jakopek had gelijk.

‘Inspectie,’ fluistert de Oberscharführer.

De ss’ers die hem vergezellen herhalen zijn bevel en doen dat zo hard dat het zich als een schreeuw in de trommelvliezen van de gevangenen boort. Dita staat midden tussen de meisjes en huivert, drukt haar gekruiste armen tegen haar borst en hoort het zachte schuren van de boeken tegen haar ribben. Als ze wordt gesnapt met de boeken, is alles afgelopen.

‘Dat zou niet eerlijk zijn,’ mompelt ze.

Ze is veertien en heeft nog een heel leven voor zich, ze moet alles nog meemaken. Het moet allemaal nog beginnen. Ineens moet ze denken aan wat haar moeder al jaren tot vervelens toe herhaalt: Het is oorlog, Edita... het is oorlog.

Ze was zo klein dat ze haast niet meer weet hoe de wereld eruitzag toen er nog geen oorlog was. Op dezelfde plek waar al hun bezittingen zijn afgenomen verbergt ze de boeken onder haar jurk en beheert ze een heel fotoalbum van herinneringen in haar hoofd. Ze sluit haar ogen en probeert terug te halen hoe de wereld eruitzag toen ze nog geen angst kende.

Ze ziet zichzelf begin 1939 als negenjarig meisje in Praag tegenover de astronomische klok van het raadhuis staan. Vanuit haar oog-

hoek keek ze naar het oude skelet dat over de stad waakte met zijn oogkassen als grote zwarte vuisten.

Op school had ze geleerd dat de grote klok een ongevaarlijk ingenieus mechaniek was dat meer dan vijf eeuwen geleden door meester Hanus was ontworpen. Maar het verhaal dat de oude mensen vertelden vond ze eng. Zo zou de koning Hanus opdracht hebben gegeven figuren bij het astronomisch uurwerk te maken die op elk heel uur in parade voorbijtrokken. Nadat de klok voltooid was, werden Hanus' ogen uitgestoken zodat hij nooit meer zo'n uurwerk voor een andere vorst kon maken. Uit wraak stak de klokkenmaker zijn hand in het uurwerk, waardoor het onbruikbaar werd, want toen de hand door het raderwerk werd vermalen liep het mechaniek vast en het kon pas jaren later gerepareerd worden. Soms droomde ze 's nachts hoe die geamputeerde hand tussen de tandwielen van het uurwerk door kronkelde. Zodra het skelet een klokje luidde, begon het mechanische spektakel. Dan kwam er een stoet van apostelen voorbij om de mensen eraan te herinneren dat de minuten elkaar ongeduldig op de hielen zitten en de uren elkaar opvolgen, net als die poppen die al eeuwen de revue passeren in die reusachtige speeldoos. Maar nu ze weet wat echte angst is, beseft ze dat een negenjarig meisje daar nog geen notie van heeft, dat ze denkt dat de tijd als dikke lijm is, een onbeweeglijke, stroperige zee waarin je niet vooruitkomt. Daarom zijn klokken op die leeftijd alleen maar griezelig als er een skelet naast de wijzerplaat staat.

Terwijl Dita de oude boeken waarvoor ze regelrecht naar de gas-kamer gestuurd kan worden stevig tegen zich aan houdt, kijkt ze weemoedig naar het meisje dat ze vroeger was. Wanneer ze met haar moeder meeging boodschappen doen in de stad bleef ze graag even voor de astronomische klok op het plein bij het raadhuis staan, niet om het mechanische spektakel gade te slaan – want ze was veel banger voor dat skelet dan ze wilde toegeven –, maar om de voorbijgangers te observeren, meestal vreemdelingen die in de hoofdstad op doorreis waren en in spanning wachtten op het moment waarop de marionetten tevoorschijn kwamen. Dan kon ze haar la-

chen nauwlijks inhouden bij de verbaasde grimassen en de onnozele vreugdekreten van de toeschouwers en verzon meteen allerlei bijnamen voor hen. Ze herinnert zich met lichte weemoed dat dat een van haar favoriete bezigheden was, bijnamen verzinnen voor Jan en alleman, vooral voor kennissen van haar ouders en de mensen uit de buurt. De lange, dunne mevrouw Gottlieb, die haar hals altijd heel erg lang maakte om zichzelf letterlijk meer aanzien te geven, noemde ze 'mevrouw Langnek'. En de christelijke tapijthandelaar van de winkel beneden, die een lang, smal en volledig kaal hoofd had, noemde ze bij zichzelf 'meneer Punthoofd'. Ze herinnert zich ook nog dat ze eens een eindje achter de tram aan rende, dat het belletje rinkelde toen de tram bij het Staroměstské-plein de bocht om ging en al slingerend in de Josefov-buurt verdween en hoe zij daarna naar de winkel van meneer Ornest holde, waar haar moeder stof kocht om jassen en rokken voor de winter te maken. Ze weet nog goed hoe mooi ze die winkel vond, vooral de lichtreclame met lampjes rondom die telkens opnieuw een voor een aangingen.

Als ze niet een meisje was geweest dat met die typische in zichzelf gekeerde kinderlijke blijdschap door het leven huppelde, had ze misschien gezien dat er een lange rij klanten bij de krantenkiosk stond en dat de *Lidové Noviny* die er hoog opgestapeld lag, met de kop met een ongewoon groot lettertype over vier kolommen niet zozeer meedeelde maar eerder van de voorpagina schreeuwde: REGERING LAAT DUITSE LEGER IN PRAAG TOE.

Dita opent haar ogen en ziet de ss'ers achter in de barak rondsnuffelen. Zelfs de tekeningen die zijn opgehangen met spijkers gemaakt van ijzerdraad halen ze van de muur om te kijken of er iets onder verborgen zit. Niemand zegt wat, en het gerommel van de bewakers klinkt hard in die barak die naar vocht en schimmel ruikt. En naar angst. Het is de geur van de oorlog. Een van de weinige herinneringen uit haar kindertijd is dat vrede rook naar de dikke kippensoep die de hele vrijdagnacht stond te trekken. Hoe kon ze de smaak van gebraden lam vergeten, of van Eierpasta met noten? Lange schooldagen, en na schooltijd hinkelen en Anna Maria Koeke spelen met Margit en andere schoolvriendinnen die ze zich

niet meer zo goed voor de geest kan halen. Totdat alles steeds meer bergafwaarts ging.

De veranderingen kwamen niet plotseling maar sluipenderwijs. Hoewel er wel een dag was waarop haar kindertijd zich sloot als de grot van Ali Baba en onder het zand begraven bleef. Die dag kan ze zich nog goed herinneren. Zelf weet ze de datum niet meer, maar het was op 15 maart 1939. Praag ontwaakte sidderend.

De kristallen druppels van de kroonluchter in de woonkamer trilden, maar ze begreep meteen dat het geen aardbeving was omdat niemand wegrende of schrok. Haar vader dronk zijn thee en las quasi onaangedaan de krant, alsof er niets aan de hand was.

Ze liep met haar moeder naar school en de stad schudde op haar grondvesten. Ze hoorde ook het lawaai toen ze het Wenceslausplein naderden, waar de grond zo hevig trilde dat ze het aan haar voetzolen voelde kriebelen. Naarmate ze dichterbij kwamen werd het doffe gebrom steeds luider en Dita was razend nieuwsgierig naar dat vreemde verschijnsel. Toen ze aankwamen konden ze de straat, die zwart zag van de mensen, niet oversteken en keken ze slechts tegen een muur van rugen, jassen, nekken en hoeden aan.

Plotseling bleef haar moeder staan. Haar gezicht verstarde en zag er ineens veel ouder uit. Ze nam haar dochter bij de hand en wilde omkeren en via een andere weg naar school gaan, maar Dita kon haar nieuwsgierigheid niet bedwingen en maakte zich met een ruk los van de hand die haar vasthield. Omdat ze klein en tenger was kostte het haar geen moeite om zich door die dichte menigte op het trottoir te wurmen en op de eerste rij te belanden, precies op de plek waar politieagenten een cordon hadden gevormd.

Het lawaai was overdonderend: de grijze motoren met zijspan kwamen een voor een voorbij met soldaten in glanzend leren uniformjassen en met motorbrillen op. Ze droegen glimmende helmen, die regelrecht uit de fabrieken in Midden-Duitsland kwamen, er zat nog geen krasje op, geen spoor van gevechten. Daarachter reden de pantserwagens met die enorme kanonnen, gevolgd door de tanks, die met de dreigende traagheid van een kudde olifanten door de straten denderden.

Ze weet nog dat ze dacht dat het een stoet marionetten was zoals die van het astronomisch uurwerk van het raadhuis en dat ze even later achter een deurtje zouden verdwijnen. En dat de trillingen op zouden houden. Maar deze keer ging het niet om marionetten die een mechanische optocht vormden, maar om mensen. In die jaren zou ze leren dat het verschil tussen mensen en marionetten niet altijd even duidelijk is.

Ze was nog maar negen, maar leerde toen al wat angst was. Er was geen fanfare, geen gelach en gejuich, geen gefluit... Het was een stille optocht. Waarom liepen die mannen in uniform daar? Waarom lachte er niemand? Ineens deed dat zwijgende defilé haar denken aan een rouwstoet.

De ijzeren hand van haar moeder sleurde haar tussen de menigte vandaan. Ze liepen de andere kant uit en Praag verscheen weer voor haar ogen als de bruisende stad die ze altijd was geweest. Het was alsof ze uit een nare droom ontwaakte en opgelucht kon zien dat alles nog bij het oude was gebleven.

Maar de grond trilde nog steeds onder hun voeten. De stad beefde. Haar moeder beefde ook. In paniek trok ze Dita mee van de optocht vandaan alsof ze op haar elegante lakschoenen wilde ontkomen aan de reusachtige klauwen van de oorlog. Dita zucht terwijl ze haar boeken stevig tegen zich aan gedrukt houdt. Verdrietig bedenkt ze dat niet de dag van haar eerste menstruatie, maar die dag het einde van haar kindertijd inluidde, omdat ze vanaf dat moment niet meer bang werd van skeletten of oude verhalen over spookhanden, maar van mensen.